

ПРАЦІ
Науково-дослідного інституту
пам'яткоохоронних
досліджень

Випуск 7

Міністерство культури і туризму України

Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень

ПРАЦІ

**Науково-дослідного інституту
пам'яткоохоронних досліджень**

Випуск 7

Київ
Фенікс
2012

ЗМІСТ

Дудкіна Л.М., Жарких М.І. Пам'яті Валерія Павловича Дудкіна (1943 – 2011).....	4
Вайнер Б.У. Мій друг Валерій ДУДКІН	18
Розділ І. Міжнародний досвід	
Кириленко Л.М. Міжнародні документи з питань збереження культурної спадщини	24
Паризька декларація «Про культурну спадщину як рушійну силу розвитку».....	29
«Дублінські принципи спільні принципи». Спільні принципи ICOMOS-TICCIN щодо збереження спадщини промислових об'єктів, споруд, зон і ландшафтів.	39
Принципи Валлети з охорони та управління історичними містами, селищами і міськими районами.....	45
Заключне комюніке. Результати 17-ї Генеральної Асамблеї ICOMOS.....	60
Розділ ІІ. Архітектурна, містобудівна, археологічна, історична, ландшафтна спадщина	
Біленкова С.В. Чернівецький період творчого життя віденського архітектора ГУБЕРТА ГЕССНЕРА.....	92
Бобровський Т.А. Спелео-археологія як галузь археологічної науки.	107
Жам О. Життя, присвячене збереженню та популяризації історико-культурної спадщини	115
Денисенко П.Г. Підготовка «Зводу пам'яток історії та культури України»: регіональний аспект	150
Закружецька А.Ю. Інвентаризація пам'яток археології міста Переяслав-Хмельницький.....	165
Звіряка А.І. Білгород-Дністровська (Аккерманська) фортеця.....	177
Зливкова О.О. Основні етапи історико-містобудівного розвитку м. Києва.....	187
Могитич Р.І. Про власні назви кам'яниць Львівського середмістя.....	211
Стріленко Ю.М. Богданова церква – дослідження первісного вигляду під час реставрації 2006 – 2007 рр.....	218
Томілович Л.М. Історичні садиби Житомирської області: проблеми дослідження, збереження, використання.....	227
Черновол С.Є., Осадчий Р.М., Цегельний О.О. Унікальна пам'ятка військової техніки комплексу пам'ятників воїнам Південно-Західного фронту в Полтавській області	252
Охріменко Г.В. Західна Волинь – Припонтіда: етнокультурні контакти	258
Харлан О.В. Ставрографічний комплекс церкви села Сошиновка на Верхньодніпровщині.....	263
Розділ ІІІ. Пам'яткоохоронна справа	
Вечерський В.В. Охорона культурної спадщини у новому генеральному плані м. Києва.....	274
Вара О.А. Історико-культурні заповідники Міністерства культури України. Сучасний стан, проблеми та актуальні питання розвитку.	297
Градун Е.Ю. Паспортизація пам'яток Шевченківського національного заповідника у м. Каневі	309
Попельницький О.О. Досвід паспортизації об'єктів народної архітектури Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.....	317
Савостіна Л.Є. Порядок обліку нерухомих об'єктів культурної спадщини. Реалії та перспективи.....	322
Серджиус Чиокану. Охрана культурного наследия республики Молдова на современном этапе.....	336

Семенчук А.О. Паспортизація нерухомих пам'яток та об'єктів історико-культурної спадщини: аналіз форм облікової документації (досвід Радянського Союзу, України та Російської Федерації)	345
---	-----

Розділ ІV. Матеріали міжнародної наукової конференції «Методичні проблеми пам'яткоохоронних досліджень», м. Київ, 2011 р.

Вара О.А., Єрзіна І.В. Інвентаризація об'єктів культурної спадщини комплексу Свято-Покровського жіночого монастиря в м. Києві.....	368
Звіряка А.І. Методика визначення предмета охорони ландшафтних об'єктів культурної спадщини	383
Джос В.С. Проблеми та перспективи подальшого вивчення та збереження петрогліфічного комплексу «Кам'яна Могила».....	389
Кириленко Л.М. Проблеми інтеграції сучасного законодавства у сфері охорони культурної спадщини	398
Коренюк Ю.О. Сучасний стан фресок ХІ ст. Михайлівської церкви в Острі.....	404
Михальчишин І.Р. Городища Північної України (за матеріалами інвентаризації 2006 – 2010 рр.).....	413
Морозова Е.Б. Предзаводская площадь как памятник эпохи социалистического строительства.....	432
Надырова Х.Г. Натурные и аэрофотографические исследования средневековых памятников градостроительства Татарстана.	438
Оляніна С.В. Архівні матеріали по втрачених частинах іконостаса церкви Всіх святих над Економічною брамою Києво-Печерської лаври.....	447
Осадчий Р.М., Стріленко Ю.М. Особливості складу стародавніх будівельних матеріалів – один із факторів датування пам'яток у процесі архітектурно-археологічних досліджень	457
Підставка Р.В. Об'єкти Національного заповідника «Замки Тернопілля»: історико-картографічні аспекти дослідження.....	472
Пригарин А.А., Субботина Н.Ю. Памятники истории и культуры бывших колоний Николаевской области: опыт этнографического подхода.....	485
Рудика Н.М. Охорона пам'яток археології в деяких країнах Східної Європи.	495
Сердюк О.М. Історико-культурна значущість традиційної забудови буферної зони ансамблю споруд Софійського собору.....	501
Скуридин А.А. Заметки по истории паспортизации памятников города Севастополя в советский период	521
Стоянов Ф.Ф. Головні тенденції забудови північної частини Куяльницького курорту в ХІХ – на початку ХХ ст. (на прикладі дачі Д. А. Розенберга).....	533
Харлан О.В., Єрзіна І.В. Історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» (результати попередніх досліджень).....	544
Чекурков В.В. Археологічні дослідження культурних нашарувань ХV–ХVІІІ ст. у місті Дубно.....	555
Чернишова В.М., Преображенська Я.М. Національна культурна спадщина Великобританії: шляхи збереження. (анотація тільки рус).....	564
Швиденко О.О. Пам'ятка архітектури Будинок державної промисловості у Харкові як об'єкт туризму.....	577
Шидловський П.С. Проблеми збереження пам'яток археології лівобережжя Нижнього Подесіння.....	587
Шпаковський С.М., Маярчак С.П. З досвіду створення проектів меж територій, зон охорони та режимів використання пам'яток археології на Хмельниччині.....	600

Ставрографічний* комплекс церкви села Сошиновка на Верхньодніпровщині**

Стаття присвячена вивченню старовинного ставрографічного комплексу — надбанним хрестам поч. ХХ ст. з села Сошиновка, що на Верхньодніпровщині.

Ставрографічні студії Дніпропетровщини знаходиться на початковому етапі розвитку. Нечисленні праці істориків та археологів України присвячені цьому розділу історико-мистецтвознавчої науки. Зображення хреста на теренах сучасної області та його об'ємні втілення почали досліджуватися як матеріальні пам'ятки матеріальної культури ще у ХІХ ст. Серед пошуковців та дослідників того часу слід згадати А. Скальковського, Д. Яворницького, О. Поля, Я. Новицького, В. Машукова та ін. За радянських часів з певних причин пошукам та вивченню хреста не надавалося належної уваги.

Хрести, які відомі за писемними джерелами чи збереглися в натурі до сьогодні, поділяються на дві значні групи — графічні (мальовані, різьблені на камені, металі, дереві) та об'ємні (з різних матеріалів).

Ставрографічними джерелами області для сучасних дослідників у більшості є об'ємні хрести, точніше, об'ємні хрести двох категорій: натільні і наперсні (металеві, які носили на грудях, як правило, виявлені археологічно, зберігаються в музейних та приватних колекціях) та надгробні (пам'ятки сакрального і лапідарного мистецтва, у більшості кам'яні, зберігаються на цвинтарях регіону та у музейних колекціях). Дуже рідко науковці торкаються проблематики графічних зображень христів Дніпропетровщини, більш за все це пов'язано з браком джерел. Поодинокі праці присвячено ще одній дуже цікавій категорії об'ємних христів — надбанних, які розміщували над банями храмів та інших сакральних споруд (дзвіниць, каплиць та ін.). Вважаємо за належне виявлення та введення до наукового обігу джерел (взірців христів) різних місцевостей регіону.

* Ставрографія (від гр. «σταυρος» — хрест і «γράφω» — пишу) — спеціальна історично-мистецька дисципліна, яка вивчає історію і символіку хреста — символу християнства. Вперше цей термін введено в науковий обіг дослідником церковної старовини О. Голубцовим.

** Тема даної роботи доповідалася на Десятій регіональній краєзнавчій конференції «Придніпров'я давнє і недавнє», що відбувалася 25 березня 2011 року в м. Дніпропетровськ.

Дана робота присвячена пам'яткам, що до сьогодні збереглися на теренах Верхньодніпровського району Дніпропетровської області. Мається на увазі комплекс металевих надбаних хрестів, які увінчували бані головного об'єму та дзвіниці церкви на честь Казанської ікони Божої Матері у с. Сошиновка.

Актуальним питанням залишається створення бази даних, видання каталогів, популяризація ставрографії як окремого розділу історико-мистецької науки [1, с. 201]. Тому в нагоді стануть дані про рідкісні взірці, які ще збереглися або про які було виявлено матеріали в результаті досліджень пам'яток сакрального мистецтва Катеринославщини. Отриманий матеріал дозволить ставити питання про надання представленим пам'яткам статусу щойно виявлених пам'яток історії і монументального мистецтва, які охоронятимуться державою.

Ці пам'ятки були досліджені автором у 1998 р. під час проведення експедицій з виявлення церковної старовини, що збереглася чи існувала на зазначеній території.

Багато мешканців сучасного селища Дніпровське вказують на існування старовинного хреста на діючому нині цвинтарі, що розташовується в північно-східній частині цього населеного пункту. Стверджують також, що цей хрест має відношення до церковної споруди, знищеної у 1960-х роках, під час утворення Дніпродзержинського водосховища.

Огляд цієї ділянки цвинтаря підтвердив наявність братської могили, у якій, за розповідями старожилів, були поховані жертви голодомору 1930-х років. Над могилою в 1990-х роках встановлено надгробок авторської роботи (архітектор О. Блох*) у вигляді двох зігнутих і симетрично розташованих фігур, що символізують загиблих під час геноциду українських селян. Над ними здіймається металевий хрест на масивному камені, символізуючи тяжкий хрест долі, що випав на долю невинно постраждалих людей. Він вмонтований в залізобетон (саме цей хрест, за розповідями інформаторів, раніше знаходився на головному об'ємі стародавньої церкви**, був захований місцевими мешканцями після руйнування храму у 1960-х роках, а в 1990-х викопаний і встановлений на теперішньому місці). Незважаючи на те, що хрест довго перебував у ґрунті, стан металу задовільний. Раніше у нижній частині хреста

* Автор з 1996 року вивчає містобудівну та архітектурну спадщину Дніпропетровської області. З 1996 по 2006 роки було проведено понад 30 архітектурно-етнографічних експедицій у різних районах області.

** Селище Дніпровське Верхньодніпровського району Дніпропетровської області знаходиться на північному сході району, на межі з Криничанським, на березі Дніпродзержинського водосховища.

для встановлення над банею існували металеві пруті-вуса, які при виготовленні надгробку були обрізані*. В цілому ж всі інші його частини добре збереглися.

Тож, перший Сошиновський хрест має доволі значні розміри, справляючи монументальне враження. Хрест шестиконечний, з трилопате-вими кінцями на верхньому і бічних раменах, виготовлений з металевого прута квадратного профілю. Середохрестя обрамлено двома поясами квадратної форми. Кутки більшого пояса, що знаходяться в міжраменнях, прикрашено променями ромбовидної форми. Його висота (не вмурована у залізобетон) — 245 см, ширина — 167 см. Гілки хреста різної довжини, нижня — помітно довша, ніж решта (три однакові за довжиною гілки), на ній знаходиться нижнє перехрестя (довжина 58 см). В місцях перетинання прутів (що в перетині має розміри 4×4 см) застосовано металеві клепки, які акуратно виконано з напівкруглими шляпками. На кутових елементах середохрестя зроблено накладки (так звані промені), які теж закріплені за допомогою металевих клепок до прута ззовні і всередині композиції середохрестя.

Нижнє рамено хреста прикрашене декоративними елементами, що символізують проквітлий хрест (вічно живий символ любові до Христа, надії на спасіння і непохитність христової віри, як образ духовно плодотворної Христової Церкви) і надають йому додаткового значення «древа життя» [2, с. 242].

Другий хрест, який розміщувався над церковною дзвіницею, знаходиться на іншому цвинтарі, який вже давно закритий. Це колишній цвинтар поселення Ново-Покровка, територія якого сьогодні знаходиться під водою рукотворного моря. Завдяки тому, що він розміщувався на підвищенні, його територія частково збереглася. Нині це селищний парк. У північній частині його, на крутому схилі берега, збереглася невелика кількість надгробних пам'ятників. Серед них в густому чагарнику знаходиться малопомітна могила з металевим хрестом., на якому прилагоджена невеличка табличка з написом російською мовою «Тимофеев В.Л. 1896–1961 гг.». Хрест чотириконечний, виготовлений з металевого прута (2,5×2,5 см). Сердохрестя обрамлене одним поясом квадратної форми. На перехрестях прутів застосовано металеві клепки, які акуратно виконано з напівкруглими шляпками. Верхнє і бічні рамена

* Олексій Семенович Блоха — архітектор, закінчив Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут, тривалий час працював у відділі естетики Крохмале-патокового комбінату, що у сел. Дніпровському.

прикрашені оригінальними вставками гранчастої форми, що мають сім граней. Зовнішні сторони рамен мають зрізані кути. Хрест має висоту (що вільна від землі) — 115 см, ширину — 92,5 см. Нижнє рамено прикрашене декоративними елементами, більша частина яких знаходиться у ґрунті.

Хрест має велику кількість шарів пофарбування (блакитного кольору), незважаючи на це, пам'ятку добре видно. Натурні дослідження показали, що ми дійсно маємо справу з комплексом, оскільки обидва хрести мають спільну стилістику та техніку виконання. Вважаємо, що обидві пам'ятки заслуговують на надання їм статусу щойно виявлених пам'яток історії, а великий хрест до того ж — пам'ятки монументального мистецтва.

Із вцілілими пам'ятками наче все зрозуміло. А як щодо історії їх походження та самої сакральної споруди, для якої вони були виконані?

Опрацювання архівних джерел підтвердило існування церковної споруди (навіть не одної) у поселенні, що раніше знаходилося в даній місцевості. Йдеться про слободу Шошиновку (Сошиновку) Верхньодніпровського повіту Катеринославської області.

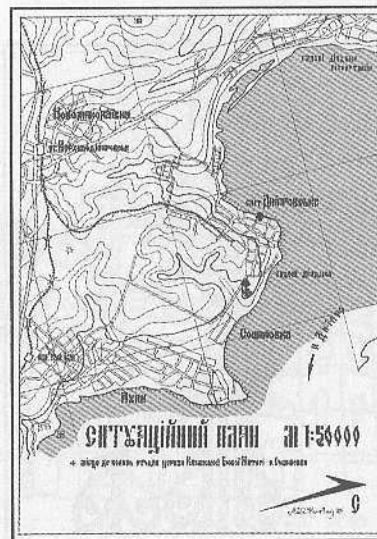
Ф. Макаревський перший із дослідників, хто згадує про поселення Шошиновка (Сошиновка) у своїй відомій праці «Матеріали для історико-статистичного описання Катеринославської єпархії». Не вказуючи джерел, історик наводить дані про урочища часів Нової Січі, які саме на цій території існували: «В славных, роскошных и богатых дачах запорожского казачества урочище Щуровка, Щуровок при Днепре, ... издавна было известно в Запорожье и в Киеве. Тут были отлично устроенные рыбные ловли запорожского казачества; на Семенов день, т.е. 1-го сентября сюда пригоняли запорожцы лишний свой скот для продажи, а Киевские купцы и Кременчугские торговцы на урочище Щуровку являлись за покупкою рыбы и скота» [3, с. 333]. Також автор зазначеної праці вказує, що після зруйнування Січі всю щурівську округу отримав у рангову дачу підполковник Дніпровського пікінерного полку Яков Шошин.

Відповідно до умов отримання рангової дачі на відведеній землі новий господар повинен був створити слободу та залюднити її, що ним і було зроблено. На початку 1782 р. Яків Шошин* подав прохання архієпископу Славенському і Херсонському преосвященному Нікіфору

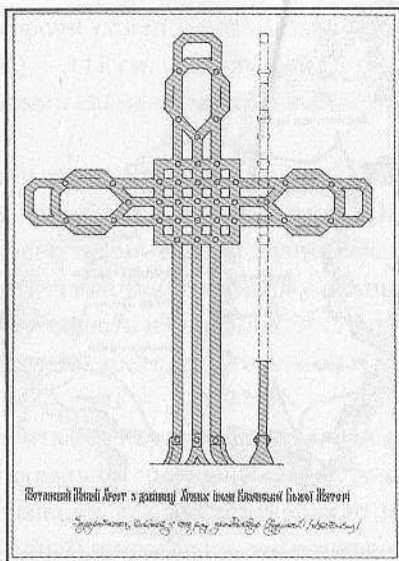
* Дану інформацію вперше авторові розповів колишній мешканець села Микола Михайлович Єна — людина, яка за життя цікавилася і збирала інформацію про своє рідне село Червоне (зараз знаходиться в межах селища Дніпровське) та навколишні поселення (Корбине, Ново-Покровка).

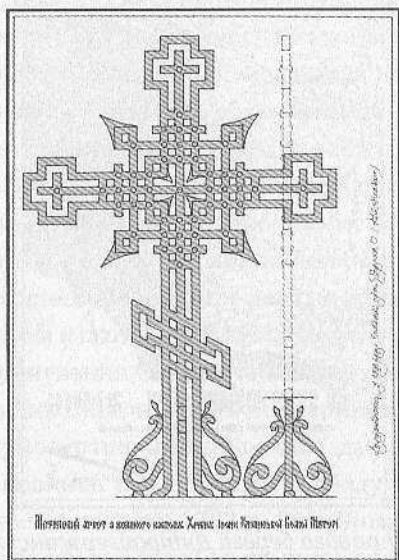
Мапа Верхньодніпровського району Дніпропетровської області.
Хрестиками позначено місця розташувань хрестів
на теренах сел. Дніпровське

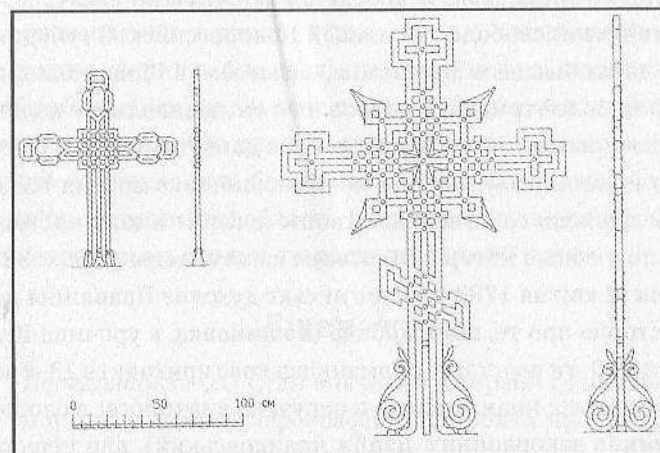
Ситуаційний план правого берега Дніпродзержинського водосховища.
На мису, де розташовується сел. Дніпровське, вказано місця
розташування хрестів та фундаменту церковної споруди.
Малюнок автора 1999 р.

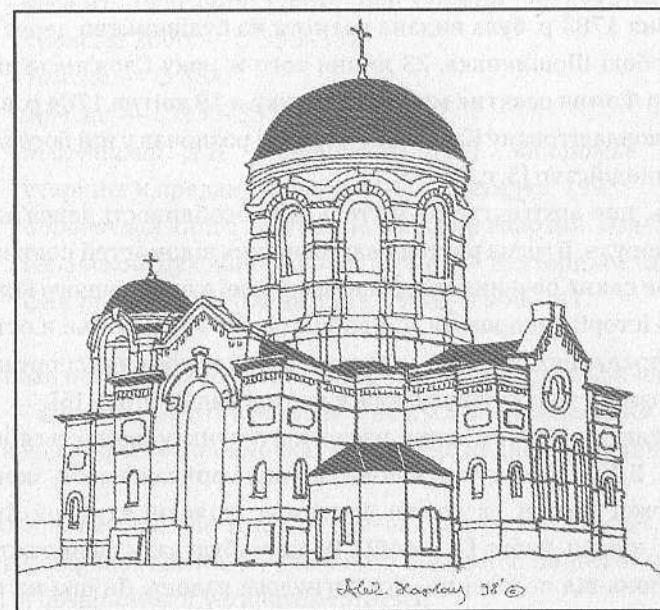
Металевий хрест з головного об'єму церкви с. Сошиновка в ім'я ікони Казанської Божої Матері. Кресленик автора 1998 р.

Металевий хрест із дзвіниці церкви с. Сошиновка в ім'я ікони Казанської Божої Матері. Кресленик автора 1998 р.

Ставрографічний комплекс із Сошиновської церкви в масштабі. Кресленик автора 2000 р.

Церква в ім'я ікони Казанської Божої Матері в с. Сошиновка. Малюнок автора 1998 р.

про будівництво в заснованій слободі церкви. Шошин вказував: «В новонаселюваній моєй слободі, состоящей Новороссийской губернии над Днепром, в дачах бывшего Запорожья, называемой Шошиновке, имеется в заселении более тридцати дворов и во оных довольно количество семей, для которых сего года в той слободі домы построены быть имеют... желаю в помянутой слободі моєй Шошиновке во имя Казанской Богоматери церковь собственным своим коштом вновь построить, к чему уже и потребные материалы совсем изготовлены...» [4, с. 334].

Через рік (7 квітня 1783 р.) Слов'янське духовне Правління доносило в Консисторію про те, що «слобода Шошиновка, в урочищі Щурівка, знаходиться в 10-ти верстах від Романківського приходу і в 23-х верстах від Пушкарівського; інших церков в окрузі не значилося; в слободі вже був священик (з закордонних, Данііл Ладиковський), для церкви було відведено місце, заготовлено двадцять дубових підвалин, дев'яносто сім не пиляних соснових колод та сімдесят сім пиляних, дошки та гонтове покриття, а також куплено з походної церкви Угорського гусарського полку різних церковних речей...».

25 травня 1783 р. була видана грамота на будівництво дерев'яного храму в слободі Шошиновка, 23 липня того ж року Слов'янський протопоп Федір Фомич освятив місце під церкву, а 18 квітня 1784 р. він вже освятив нововлаштовану Казанську церкву і розпочав у ній богослужіння і священнодійство [5, с. 335–337].

На жаль, про архітектурно-містобудівні особливості дерев'яної сакральної споруди, її місце розташування ніяких відомостей поки не знайдено. Лише єдине речення зустрічаємо про неї в праці іншого відомого дослідника історії Запорожжя Д. Яворницького «Запорож'є в остатках старини и преданиях народа», де вказується, що дерев'яна споруда мала невеликі розміри та розташовувалася на горі над Дніпром [6].

У джерелах поч. ХХ ст. назва населеного пункту вказується вже як Сошиновка. В 1903 р. будується нова кам'яна церква на честь ікони Казанської Божої Матері, за кошти прихожан (головні ктитори Євгеній Остроумов і купець Рибка [7, с. 440]). Церкву збудували на високому пагорбі, осторонь від поселення, яке тягнулося вздовж Дніпра на кілька кілометрів. Після створення водосховища вся територія давнього поселення опинилася під водою, а територія церковної садиби потроху росте лісом.

Не збереглося жодної споруди колишнього церковного комплексу, лише фундаменти з червоної цегли, порослі чагарниками, нагадують про колишню святиню. Але дослідження культової пам'ятки — це тема окремої роботи. Пізніше ми обов'язково введемо до наукового обігу цю пам'ятку. Сьогодні треба подбати про пам'ятки, що збереглися. Ставрографічний комплекс села Сошиновка — не єдиний, що зберігся на теренах Дніпропетровської області. Тому попереду велика робота по збиранню неповторних перлин стародавньої історії краю.

Література:

1. Попельницька О.О. Стан вивчення в Україні спеціальної історичної дисципліни ставрографії: постановка проблеми / О.О. Попельницька / Український історичний журнал. № 3 (486) травень–червень 2009. — К., 2009. — С. 199–217.
2. Христианство. — М., 1994. — С. 242.
3. Макаревский (Феодосий). Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. — Днепропетровськ, 2000. — С. 333–337.
4. Там же. — С. 334.
5. Там же. — С. 335–337.
6. Эварницкий Д.И. (Яворницкий Д.И.). Запорожье в остатках старины и преданиях народа. — К.: Веселка, 1995.
7. Справочная книга Екатеринославской епархии. Изд-е Екатеринославской Духовной консистории. — Екатеринослав: Типография Братства Св. Владимира, 1908. — 440–441.

Робота посвящена изучению старинного ставрографического комплекса — крестам, изготовленным в нач. ХХ в., украшавшим церковные купола храма в селе Сошиновка, что на Верхнеднепровщине.

Work is devoted the study of age-old complex — crosses, to made in the beginning of ХХ centuries, decorating the church domes of temple in the village of Soshinovka of Verkhnedneprovshch.